

Мирослав Лазич

Народна библиотека Србије, Београд – Србија

e-mail: miroslav.lazic@nb.rs

БОЖИДАР ВУКОВИЋ ИЗМЕЂУ СТВАРНОСТИ И КОНСТРУКЦИЈЕ: ОД ШТАМПАРА ДО СРПСКОГ ДЕСПОТА

Анстракт: До одговора на питање о томе да ли је Божидар Вуковић био више од штампара и издавача црквених књига долазимо користећи публиковане изворе који су у домаћој историографији, и поред неколико помена, остали недовољно запажени.* Анализом изворних података могуће је у значајној мери расветлити поједина сложена питања која се односе на Вуковићев обавештајни ангажман у служби хабзбуршког двора, као и на његове политичке амбиције, које достижу врхунац у време Клишког рата (1537–1540), када је од цара Карла V покушао да добије достојанство српског деспота. Тим поводом преиспитане су и позније конструкције Вићенца Вуковића, који је оцу Божидару покушавао да припише деспотско достојанство.

Кључне речи: Божидар Вуковић, *Dionisio della Vecchia*, штампар, српски деспот, дипломатија, ухођење, Млетачка република, Хабзбуршка монархија, Клишки рат, Скадар, XVI век

Након вишевековног заборавља војвода Божидар Вуковић уведен је почетком XIX столећа у оквире колективног памћења српског народа заслугом Доситеја Обрадовића.¹ Првобитне историографске представе о Вуковићу као заслужном штампару и издавачу српскословенских ћирилических књига, које су настале током XIX века под непосредним утицајем записа из колофона његових књига,² значајно су употпуњене каснијим откривањем нових изворних података, али нису битније измењене ни до данашњих дана.³

* Посебну захвалност за преводјење публикованих изворних докумената дугујем проф. др Данијели Ђоровић (италијански), проф. др Ранку Козићу (латински), Љиљани Поповић и МА Јелени Витезовић (шпански).

1 Обрадович 1803, 7.

2 Dobrowsky 1822, стр. XL–XLIII; Schaffarik 1829, 7–35; Kukuljević-Sakcinski 1851, 130–135; Радойчић 1857, 247–249; Стојановић 1902, 282–289. За ширу библиографију о Божидару Вуковићу: Маринковић 1989.

3 Иако је пажња првих истраживача била усмерена првенствено на сагледавање штампарске и издавачке делатности Божидара Вуковића и његовог сина Вићенца, једна скупина података из њихових књига изазвала је другачију врсту интересовања у домаћој историографији. Поред хералдичких представа, помена племићких титула и самог цара Карла V, књиге Вуковића садржавале су и изричита позивања на владарско порекло и сродство с некадашњим српским деспотима, што је неизбежно морало довести до покретања извесних питања у вези с тим; њих је у неколико потеза покушао да формулише већ Стојан Новаковић. Уп. Новаковић 1887, 210.

У савременој историографији личност Божидара Вуковића и даље се смешта првенствено у оквире културне историје, уз незаобилазно указивање на његове заслуге за оснивање најзначајније српске штампарије у Венецији и издавање црквених књига.⁴ Захваљујући труду како страних тако и домаћих истраживача, међутим, с временом је публикован велики број раније непознатих архивских докумената,⁵ па су сазнања о Вуковићу постепено употпуњавана новим биографским подацима, који су осветлили и неке друге аспекте његових активности. Пре свега, откривено је да се Вуковић, то јест Дионизио дела Векија, како се називао у иностраној средини,⁶ истицао и као веома успешан трговац, који је развио комерцијалну мрежу широм југоисточне Европе и Леванта тргујући највише тканинама и зачинима.⁷ Када је реч о његовом друштвеном животу у Венецији, показало се да је Вуковић у том граду уживао велики углед, нарочито у православној заједници окупљеној око Друштва Грка, чији је гасталд, то јест управитељ, био од 1536. до 1539. године.⁸ Такође се сазнало да је због услуга учињених хабзбуршком двору Божидар Вуковић 1533. године од Карла V, цара Светог римског царства, добио наследну племићку титулу.⁹ И, најзад, у оквирима националне историографије учињени су и први кораци ка сагледавању Вуковићеве обавештајне делатности и његових политичких планова.¹⁰

Остављајући овом приликом по страни Вуковићеву делатност на пољу трговине и издаваштва, покушаћемо да размотримо питање о природи и суштини ангажмана који му је омогућио добијање племићке титуле и достизање високог друштвеног положаја како у иностраној тако и у домаћој средини. Да ли је искључиво као штампар и трговац могао да дође до племићке титуле и осталих почести или је био много више од обичног „власника једне наше старе штампарије“, како је то и сам Јорјо Тадић претпоставио после проналаска Вуковићевих тестамената?¹¹

Да бисмо дошли до одговора на ова и сродна питања, поћи ћемо од навода Божидаревог сина Вићенца Вуковића из седамдесетих година XVI века, чију ћемо веродостојност потом проверавати на основу сачуваних и досад објављених архивских извора. Наиме, у прилогу писму које је Вићенцо Вуковић упутио папи Гргуру XIII (1572–1585), по свој прилици 1574. године, тражећи дозволу за штампање „српских књига“, он о оцу, између осталог, каже:

4 Медаковић 1958, 28–30, 46–49; Сковран 1977, 78–85; Милошевић 1986, 215–333; Миловић 1986, 13–26; Пешикан 1994, 76–82; Дабић 2006, 442–444; Спремић 2014, 264–268.

5 Ивић 1910а, 15, бр. XVII; Ciorănescu 1940; Тадић 1963, 337–360; Marciani 1972, 342–362; Tinto 1973, 280–303; Сковран 1977, 78–85; Миловић 1986, 13–26; Милошевић 1986, 215–333; Фејић 1988, 87–96; Cazacu 1992, 511–528.

6 До сада су изнете различите претпоставке о разлозима због којих је Божидар Вуковић узео друго име и презиме у Венецији и начину њиховог настанка – од тога да је презиме настало превођењем назива места Вуковићевог порекла на италијански језик до мишљења да је преузео женино презиме Дела Векија. Опширније о том проблему у студији: Лазић 2017, у штампи.

7 Marciani 1972, 342–362; Милошевић 1986, 215–333.

8 Сковран 1977, 78–85.

9 Миловић 1986, 13–26.

10 Миловић 1986, 17–18; Ćirković 1992, 247; Ћирковић 1995, 247; Ћирковић 1996, 27–28; Самарџић 1997а, 179–181; Ћирковић 1999а, 763; Ћирковић 1999б, 826; Ћирковић 2000, 398; Samardžić 2001, 252–254, 260; Ћирковић 2004а, 145; Ćirković 2004б, 140–141.

11 Тадић 1963, 352. Недуго након Тадићеве студије и Аника Сковран је претпоставила да је Вуковић можда био у служби тајне дипломатије Карла V и да је учествовао у припреми устанка против Османлија. Уп. Сковран 1977, 83–84.

*Дионизије, српски деспот, мој покојни отац, потомак је лозе што води порекло од католичких императора који су увек били одани Светој столици, а пошто је мој отац био главни владар и поглавар области где се говори српским језиком, а то је језик највише познат хришћанима, на једном скупу црквених и световних поглавара дато му је задужење да уреди све за штампање на том језику и да се штампају свети списи и друге католичке књиге ради ширења свете вере, и то су одобрили папа Павле III и цар Карло V. Мој отац је то урадио о свом трошку, без ичије помоћи. И ја сам наставио да се бавим истим послом докле сам могао, за велику добробит хришћанства. Наше служење вери није се састојало само у штампању књига већ и у ратовању, кад је мој отац у време савеза с Карлом V ратовао као главнокомандујући за српске и македонске земље...*¹²

Занимљиво је то што на крају овог писма, као и у осталим писмима које је истим поводом слао папи и другим римокатоличким прелатима,¹³ Вићенцо уз своје име наводи и титулу *српски деспот*. Поставља се и питање о томе на основу чега је Божидар Вуковић у поменутом писму означен као „српски деспот“ и „поглавар области где се говори српским језиком“, који је „у време савеза с Карлом V ратовао као главнокомандујући за српске и македонске земље“.

Извесне одговоре на ова и остала питања у вези с тим, поред неколико других извора,¹⁴ пружа првенствено грађа из Архива у Симанкасу (Archivo General de Simancas), коју је 1940. године публиковао румунски историчар Александру Чоранеску.¹⁵ Реч је о преписци Лопеа де Сорије (Lope de Soria),¹⁶ дугогодишњег дипломате и царског амбасадора у Венецији, која умногоме осветљава не само Вуковићев обавештајни ангажман у служби римско-немачког цара Карла V током тридесетих година XVI века већ и његове политичке амбиције и планове. Готово пола века касније на значај тих извора скренуо је пажњу и Матеи Казаку у студији о српском утицају на турском двору у Цариграду,¹⁷ у којој је публиковао и мањи број дотад необјављених докумената. Стицајем околности подаци из поменутих извора споро су

12 „Dionisio de Dispoti della Seruia, già mio padre, con l'antica succession de suoi maggiori, discesi da catholici imperadori, sempre sono stati deuoti alla S[anta] Sedia Ap[osto]lica, et per esser mio padre stato principale et capo della lingua seruiana, la quale è la maggior che da christiani sia conosciuta, a lui per una congregation di prencipi, così ecclesiastici come secolari, fu dato il carico di far mettere in ordine una stampa di quella lingua et che in quella si stampassero libri della S[anta] Scrittura, et altri catholici, ad amplification dela s[anta] fede, et fu confermato da Papa Paolo Terzo et da Carlo Quinto, imperadore. Il che egli fece con molta spesa del suo, senza altro aiuto. Et io ho seguitato di fare il medesimo, mentre ho potuto, con gran beneficio di christianità. Nè in questa cosa sola delle stampe è stato il nostro studio di server la [santa] fede, ma anchora in su la guerra, che mio padre, al tempo della lega fatta con Carlo Quinto, serui per capitano generale verso le parte di Seruia et di Macedonia...“ Уп. Милошевић 1986, 285–288, бр. XVIII. На значај ових извора раније је указао Алберто Тинто, који је 1973. године навео и поједине делове из Вићенцових писама. Уп. Tinto 1973, 287–288, 300–301.

13 Милошевић 1986, 296–301, 304–306, 313–315, бр. XXV, XXVI, XXVII, XXIX, XXXXIII.

14 Marciani 1972, 351–362; Милошевић 1986, 264–333; Фејић 1988, 89, нап. 6.

15 Ciorănescu 1940. Чоранеску је на поменуте податке указивао и у неким ранијим радовима (Ciorănescu 1936, 241–256).

16 У Архиву у Симанкасу чува се део преписке Лопеа де Сорије, док се други део налази у његовој личној архиви при Краљевској академији за историју у Мадриду. Уп. Cazacu 1992, 514. За Соријину дипломатску каријеру у Италији в. Lorente 2001, 119–155.

17 Cazacu 1992, 511–528. На ову студију пажња је скренута у: Самарџић 1997а, 179, нап. 24; Samardžić 2001, 252–254, 260.

продирали у домаћу историографију, иако су неки од кључних извора постали доступни већ крајем XIX века. Наиме, шпански и енглески истраживачи објавили су 1886. и 1890. године преводе појединих докумената из Симанкаса који су сведочили о политичким везама извесног Дионизија дела Векије са амбасадором Соријом и царем Карлом током 1535. и 1538. године.¹⁸ У једном од тих докумената био је поменут и план о укључивању неименованог „српског патријарха“ у општи покрет против турске власти. Нажалост, већини страних истраживача не само тада већ и дуго након тога остало је непознато да се иза Дионизијевог имена крије српски трговац и штампар Божидар Вуковић, па су поменути подаци остали неупотребљени и углавном непознати све до наших дана. Кључни извори из Симанкаса који се односе на Вуковићев ангажман уведени су у националну историографију знатно касније,¹⁹ тако да су, упркос настојањима појединих истраживача,²⁰ остали недовољно запажени у оквирима домаће стручне и шире културне јавности.

*

Најранији трагови о Вуковићевим обавештајним активностима проналазе се у грађи из пролећа 1529. године, која наводи на претпоставку о његовом могућем двоструком ангажману.²¹ Наиме, у писму угарског краља Фердинанда, царевог брата, из поменуте године помиње се „secretario Turci nomine Dionysio dito Bosydar de la Wechia“, што се, према исправном тумачењу Алексе Ивића, односи на Божидара Вуковића. Он је означен као једна од поверљивих личности које треба обавестити о строгим мерама предузетим од угарског двора против тадашњег насловног српског деспота Стевана Бериславића.²²

Тај помен Божидара Вуковића од изузетног је значаја за сагледавање његове улоге у сложеним обавештајним односима који су на југоистоку Европе завладали у време турских припрема за велики поход на Беч. У том тренутку Хабзбурзи су били у отвореном непријатељству како с Млечанима, који су у савезу с Француском покушавали да сузбију хабзбуршку превласт у Италији, тако и с Турцима, који су (као и Млечани) подржавали краља Јована Запољу, Фердинандовог супарника у Угарској. У извору из пролећа 1529. године Божидар Вуковић је поменут управо у склопу излагања о плановима које су против краља Фердинанда ковали Турци и Млечани („que Turcus et Veneti contra nos faciunt“). У оквиру тог истог излагања поменут је и Јохан Хоберданец, један од главних Фердинандових повереника у Угарској, који је претходне, 1528. године био члан хабзбуршког посланства на Порти. За време боравка у Цариграду Хоберданец је безуспешно покушавао да отклони опасност која је проистицала из споразума склопљеног претходне године између изасланика Јована Запоље и Порте. Запољиним

18 Gayangos 1886, 531–532; Gayangos 1890, 38. Поједини документи из шпанских архива с подацима о делатности Божидара Вуковића објављивани су касније у целини или изводима заслугом појединих шпанских и других страних истраживача. Уп. Ibarra y Rodríguez, Izaga 1931, 384. Међутим, и ови подаци, расути по страним и махом неприступачним публикацијама, такође су дуго остали незапажени у домаћој историографији.

19 Фејић 1988, 87–96; Маринковић 1989, стр. 116, бр. 622, стр. 157, бр. 1154; Ћирковић 1996, 27, нап. 33; Ћирковић 2000, 398.

20 Уп. нап. бр. 10.

21 Сковран 1977, 83. На могућност Вуковићевог двоструког ангажмана указивали су и неки други истраживачи. Уп. Preto 2010, 119.

22 Ивић 1910а, 15, бр. XVII; Ивић 1910б, 57; Ивић 1914, 83; Ивић 1929, 97. Великашки род Бериславића одраније је одржавао непосредне везе с Венецијом. Уп. Karbić 2006, 75.

посланицима је у том послу много помогао Алвизе Грити (Alvise Gritti) – ванбрачни син Андреа Гритија (Andrea Gritti), тадашњег млетачког дужда (1523–1538) – који је из Цариграда управљао великом обавештајном мрежом.²³ Тек када се помен Божидача Вуковића сагледа у светлу свих ових околности, постаје јасно да је он већ тада припадао разгранатој обавештајној мрежи, која се протезала од Цариграда на истоку до Венеције на западу и Беча на северу.²⁴

На поменуте околности било је неопходно указати због великих промена које су наступиле већ крајем те и током наредне године. Турски пораз под Бечом у јесен 1529. године и окончање хабзбуршко-француског рата у Италији довели су до преговора и склапања мировног споразума у Болоњи између хабзбуршког двора и Млетачке републике.²⁵ Недуго потом у изградњу нових односа активно се укључио и Божидар Вуковић, чиме је започело најзначајније раздобље његове обавештајне и политичке делатности.

Може се основано тврдити да је Вуковић већ почетком тридесетих година био у служби тајне дипломатије царског двора. На то указују његове речи упућене цару Карлу у писму од 2. јануара 1539. године: „Већ седам година никако ми није понестало духа, вере, марљивости, нити сам презао од тога да ставим и свој живот у крајњу опасност, трошећи и време и новац да бих служио Вашем величанству...”²⁶

Овај Вуковићев помен седмогодишње сарадње са царем од изузетног је значаја пошто непосредно упућује на веома важну годину – 1532. Услед обновљене турске опасности Карло је у септембру поменуте године с братом Фердинандом пристигао у Беч на челу велике војске и одатле је Млечанима најавио свој скори долазак у Италију. Тим поводом брига о проласку царских одреда кроз млетачке области поверена је Лопеу де Сорији (Lope de Soria), искусном дипломати, који је наредне године преузео положај царског амбасадора у Венецији. Пристигавши у Болоњу, Карло је током јесени 1532. године обавио низ важних сусрета и преговора, након чега је, почетком 1533, отпутовао из Италије.²⁷ Управо за време тог Карловог боравка у Болоњи збио се и знаменити сусрет Божидача Вуковића са царем, када је решено и питање додељивања племићког наслова, што је посведочено изворним нацртом царевог повеље, сачињеним 3. фебруара 1533. године у Болоњи (Bononia).²⁸ На тај сусрет касније је указивао и амбасадор Сорија у разним приликама у којима је требало подсетити цара на Вуковићеву службу и заслуге.²⁹

Иако нам остале појединости тог сусрета нису познате, извесно је да се Вуковић појавио пред царем с dobrим препорукама.³⁰ Пошто је Карло приспео у

23 Ивић 1914, 70; Ивић 1929, 88, 88; Preto 2010, 249. За опште прилике у време турског похода на Беч в. Самарџић 1993а, 145–150; Самарџић 1997б, 206–208; Samardžić 2001, 135–138, 492–493.

24 У истом извору изричито се помињу чак и тадашњи турско-персијски односи. Управо у то време, током пролећа 1529. године, цар Карло је упутио посланство у Персију ради успостављања сарадње у борби против Турака. Уп. Floristán 2004, 481.

25 Gleason 2000, 172–178; Jeffries Martin 2007, 232–233; Cozzi 2007, 27–38.

26 Cazacu 1992, 526, нап. 43.

27 Samardžić 2001, 203–204, 495–496.

28 Миловић 1986, 14–15.

29 У каснијем извештају, из августа 1535. године, помиње се да је Вуковић својевремено разговарао са царем у Болоњи: Фејић 1988, 89, нап. 6. Овде је Вуковић грешком, уместо Дионизије дела Векија, назван Дионизијем де ла Вељом. У извештају из маја 1536. године каже се да је Вуковић био „један од оних који су у Болоњи пољубили руке“ цару: Cazacu 1992, 520, нап. 24. За мишљење да је реч о 1530. години и крунисању Карла V у Болоњи в. Cazacu 1992, 514. Уп. Самарџић 1997а, 180; Samardžić 2001, 253; Servantie 2004, 269.

30 Уп. Миловић 1986, 17.

Болоњу непосредно из Беча, оставивши тамо брата Фердинанда, угарског краља који је још од 1529. године убрајао Вуковића међу личности достојне поверења, може се основано претпоставити да су Вуковићеве тадашње и потоње услуге хабзбуршком двору биле довољно значајне за добијање племићког достојанства и пријем код самог цара (1533).

Током 1535. године Божидару Вуковићу се указала прилика за поновни сусрет с царем. После похода на Тунис и дужег боравка на Сицилији Карло је током јесени боравио у Напуљу,³¹ а вести о његовом доласку у Италију подстакле су Вуковића на предузимање нових корака. Посредством амбасадора Сорије известио је цара о приликама у околини Скадра и могућностима за преотимање скадарске области од Турака. Такође је поменуо и српског патријарха („*patriarca de la Servia*“) и неименованог епископа („*un obispo*“), патријарховог изасланика, с којим је желео да се запути код цара у Напуљ.³² Иако се та намера због тадашњих општих прилика највероватније није могла остварити на замишљен начин, поменути планови Божидара Вуковића из 1535. године сведоче о томе да је његова обавештајна делатност у међувремену добила на замаху. Укључивање највиших представника Српске православне цркве у планове за ослобођење од турске власти сведочи о далекосежним Вуковићевим замислима, које су додатно обличене током наредних година.³³

До поверљивих и значајних информација за царски двор Вуковић је најчешће долазио користећи везе и познанства са знаменитим личностима Османског царства, који су му, под плаштом трговине, омогућавали и несметано кретање широм Леванта и окупираних земаља југоисточне Европе. Један од примера што откривају Вуковићеву окретност и снажљивост међу Турцима јесте његов исказ у писму које је написао цару по свој прилици почетком јула 1537. године. Између осталог, он у писму наводи да је, боравећи у Скадру, успоставио блиске пријатељске односе са скадарским санџак-бегом Улама-пашом, као и са осталим Турцима, тако да има потпуну слободу да ради у корист царског двора.³⁴

Ипак, несумњиво најзначајнија личност међу највишим османским званичницима с којима је Вуковић био у контакту јесте Мехмед Ајас (Mehmed Ayas), који је после убиства Ибрахим-паше постао велики везир Османског царства (1536–1539).³⁵ Штавише, изгледа да је био и у сродству с њим. На ово, поред тога што је Ајас-паша, као и Вуковић, био пореклом из околине Скадра, недвосмислено упућује извештај Соријиног секретара Доминга де Гастелуа (Domingo de Gaztelu), сачињен с јесени 1536. године. Не само што су ту обелодањене њихове родбинске везе већ је овај извештај значајан и зато што доноси податак о боравку Вуковићевог синовца Ђованија (Јована)³⁶ у Цариграду, код Ајас-паше, и то убрзо након што је овај постао велики везир:

31 Samardžić 2001, 217–218, 497–498.

32 Фејић 1988, 89.

33 Сличне односе са српском јерархијом одржавали су у то време и неки други српски прваци. Алекса Ивић је 1910. године указао на изворе који сведоче о томе да је 1534. године неименовани српски епископ, који је дошао с подручја под турском влашћу, посетио Павла Бакића у хабзбуршком делу Угарске. Уп. Ивић 1910а, 121; Ивић 1914, 113; Ивић 1929, 127.

34 „*Mentre che son stato al paese, ho fatto tal amicitia col Bassa della nostra provincia, che ad ogni tempo potrai dare complimento alle cose mie senza alcuna difficoltà, havendo grandissima libertà et credito apresso il Bassa et altri Turchi.*“ Уп. Ciorănescu 1940, 17, бр. VIII.

35 О улози Ајас-паше у преговорима с представницима хришћанских држава в. Поповић 1973, 190–191, 193–195; Setton 1984, 382, 385–386, 408–410, 428–429.

36 По свему судећи, реч је о Николином сину Ђованију Еразму, мада то није нигде изричито наведено. Никола је, поред Ђованија Еразма, имао још двојицу синова – Карла и Лукантонија – као и две кћерке – Веронику и Елизабету: Marciani 1972, 349–350; Милошевић 1986, 262–263.

Каже [Ђовани дела Векија] да је кренуо из Венеције 6. јуна и стигао у Константинопољ 15. јула, где је био смештен у кући Ајас-паше, који му је рођак и тренутно први саветник Турчинов, да би боље разумео догађаје на двору поменутог Турчина и остало што би било потребно да се успостави нарочит однос с Вашим Величанством; за двором управитеља и секретара поменутог Ајас-паше такође каже да су његови рођаци од којих је дознао поменуто а поред тога је то и својим очима видео и својом руком дотакао...³⁷

Боравак у Цариграду Ђовани је искористио и да се у тајности састане с влашким војводом Радуом Пајсијем (1535–1545) и да му изложи планове царског двора о склапању антиосманског савеза.³⁸

Родбинске везе с великим везиром Ајас-пашом и другим високопозиционираним званичницима на Порти омогућавале су Вуковићу да с времена на време свог синовца Ђованија пошаље у Цариград ради ухођења. Боравећи на двору код Ајас-паше и по више месеци, Ђовани је одатле неометано слао извештаје о збивањима у престоници Османског царства. О свему томе недвосмислено обавештава писмо Божидача Вуковића од 7. децембра 1537. године, упућено Карлу V, у којем он, између осталог, каже:

Мој синовац хоће да иде за неколико дана на турски двор, где ће остати све до марта, и повремено ће нам слати вести о томе шта се дешава, као што је то већ његов обичај...³⁹

Уз синовца Ђованија, улогу водећег Вуковићевог уходе имао је и Доминго Гастелу, шпански писац и преводилац. Познато је да је Гастелу с Ђованијем више пута био код Карла V ради подношења извештаја.⁴⁰

И контакти хабзбуршког двора с молдавским војводом Петром Рарешом (1527–1538, 1541–1546) одржавани су преко Вуковићеве обавештајне мреже. Потврду за то налазимо у Вуковићевом писму упућеном 7. децембра 1537. Карлу V. Са својим писмом он је цару проследио и Рарешово, које је, ради потврде аутентичности, носило његов печат. Вуковић је у писму истакао и улогу извесног владике Василија као свог посредника у комуникацији с молдавским војводом. Из писма се сазнаје такође да је од Карла V тражио новчану помоћ од три хиљаде дуката како би обезбедио неопходан број људи за борбу против Османлија.⁴¹

37 „Dize que partió de Venecia a VI de Junio, y arrivó en Constantinópoli a XV de Julio, adonde fué alojar en casa de Ayas Baxá, que es su pariente y al presente primer consejero del Turco, por entender mejor los andamientos de la corte del dicho Turco, y lo demás que convenia para hazer particular relación a Vuestra Magestad; y los mayordomo y secretario del dicho Ayas Baxá también dize que son sus parientes, de los quales ha entendido lo infrascripto, demás que él lo ha visto ocularmente y tocado con mano...” Уп. Ciorănescu 1940, 15–16, бр. VII.

38 Ciorănescu 1940, 15–16, бр. VII. Уп. Ciorănescu 1936, 249; Ciocan 1945, 109. Раду Пајсије је био ожењен Роксаном, кћерком влашког војводе Нагоја Бесарабе и Милице Деспине, која је била у сродству са српским Бранковићима. Поводом историографских недоумица о природи и степену поменутог сродства в. Nicolescu 1969, 95–117.

39 „Il mio nepote volea infra pochi giorni andar a la corte dil Turcho, dove rimanerà sino a questo mese di Marzo, et di tempo in tempo darà notizia di quello succederà alla giornata, secondo la sua solita usanza.” Уп. Ciorănescu 1940, 18–19, бр. X.

40 Cazacu 1992, 524–526.

41 Ciorănescu 1940, 18–19, бр. X. Уп. Ciorănescu 1936, 251–252; Iorga 1940, 231. Поводом личности

Вуковићеве породичне, пословне и обавештајне везе с поменутиим истакнутим личностима омогућиле су му уобличавање смелих војних и политичких планова, који су дошли до пуног израза у време поновног распламсавања ратног вихора након турског освајања Клиса почетком 1537. године. После подужих преговора обе силе за које је Вуковић био непосредно везан (за Млетачку републику местом пребивања и пословања, а за Хабзбуршку монархију обавештајном службом) коначно су се нашле у савезу против Турака. Почетком 1538. године озваничено је склапање Свете лиге, у којој је, поред Хабзбуршке монархије, учешће узела и Млетачка република. Међусавезничким споразумом Хабзбурзи су Млечанима признали право првенства у залеђу млетачке Далмације и Албаније.⁴² Те околности биле су од великог значаја за уобличавање Вуковићевих планова.

Међу Вуковићевим поверљивим личностима и сарадницима који су управо у то време учествовали у припреми устанка против Османлија посебно место заузимао је неименовани „патријарх Србије“, како га Вуковић обично назива у својим извештајима. Реч је, по свој прилици, о ранијем смедеревском митрополиту Павлу,⁴³ који је током борбе за обнову Српске патријаршије у Пећи накратко успео да задобије положај пећког архиепископа и српског патријарха, дошавши у сукоб са охридским архиепископом Прохором.⁴⁴ Публиковани извори из Симанкаса откривају да је „српски патријарх“ учествовао у преговорима о склапању савеза с верским и световним поглаварима из околних земаља, а посебно са онима у Влашкој и Молдавији. Тако, примера ради, о везама „српског патријарха“ с влашким војводом обавештава садржина Вуковићевог писма од, највероватније, 8. јула 1537. године, упућеног Карлу V. Наиме, у писму је поменуто и то да је гласнику кога је послао „наш уважени патријарх“ господар Влашке изјавио да је у свакој прилици спреман да служи Карлу V.⁴⁵ Управо у то време, Божидар

владике Василија, кога су поједини истраживачи означили као „видинског“ епископа (Cazacu, 1992, 515), неопходно је указати на податке о извесним истоименим архијерејима из матичних српских епархија који су управо у то време учествовали у бурним црквеним споровима. Наиме, у изворима који слову као преписи саборских аката Охридске архиепископије из 1532. године помињу се у списку потписника, један за другим, архијереји Василије „будимски“ (будимљански) и Василије цетињски (Костић 1922, 37). Тестаменти Божидача Вуковића сведоче да је он годинама одржавао блиске и непосредне везе с појединим српским манастирима на подручју Цетињске епархије, те стога постоји могућност да је у исто време одржавао везе и с јерарсима своје матичне, односно завичајне епархије. Поврх тога, уколико су име и епархија Василија „будимског“ исправно забележени, онда би тим поводом требало указати на добро познату сарадњу Божидача Вуковића с штампарем-јерођаконом Мојсијем из Будимља. Остаје нејасно да ли је један од поменуте двојице био онај владика Василије који се помиње као Вуковићев сарадник и посредник у преговорима са страним чиниоцима.

42 Станојевић 1960, 87–112; Станојевић 1970, 52–56; Поповић 1973, 181–187; Станојевић 1975, 47–48; Litričin 1975, 99–100; Самарџић 1997а, 174–175; Самарџић 1997б, 210–211; Samardžić 2001, 240–242, 499; Cozzi 2007, 63–66.

43 Уп. Самарџић 1997а, 180; Samardžić 253–254, 260. За разлику од Самарџића, Казаку је сматрао да је реч о охридском архиепископу Прохору. Уп. Cazacu 1992, 524–526; Cazacu 1995, 188. Ту претпоставку су усвојили и неки други истраживачи: Floristán 2004, 468. О Павловом покрету за обнову Српске патријаршије в. Самарџић 1993б, 21–27; Шулетић 2011, 344–349. Подаци о Вуковићевим везама с неименованим српским патријархом од посебног су значаја за разрешавање сложених питања која се односе на тадашњи покушај обнављања Српске патријаршије.

44 О Прохору Охридском: Грозданов 1994, 271–287. Поводом Прохоровог настојања да прошири надлежност Охридске архиепископије на Влашку и Молдавију, што га је недуго потом довело у сукоб са Цариградском патријаршијом в. Maxim 1981, 653–671; Шулетић 2011, 344–349.

45 „Ancora per messo mandato a posta da parte del nosto Reverendissimo Patriarca al Signor della

Вуковић је у поговору свог *Празничног минеја* из 1538. године поименично поменуо сва четири источна патријарха: цариградског, александријског, антиохијског и јерусалимског.⁴⁶

Оно на шта упућују извори, међутим, јесте то да Божидар Вуковић није био само царев повереник који је руководио обавештајном мрежом у југоисточној Европи већ и много више од тога. Често самоуверено дајући савете и упутства не само Лопеу де Сорији него и самом цару Карлу V, он је осмислио и низ конкретних акција, међу којима се издваја план за ослобађање Скадра. Према Вуковићевој замисли, освајање Скадра представљало би замајац ослободилачког покрета у ширем залеђу југоисточне Европе, док је његов крајњи циљ била обнова српске државе и Српске патријаршије у Пећи под покровитељством цара Светог римског царства Карла V Хабзбуршког.⁴⁷

У прилог томе да су Вуковићеве политичке амбиције почивале на идеји да ће он бити предводник обнове српске државе сведочи и податак да је, највероватније с јесени 1537. године, од Карла V тражио деспотску титулу.⁴⁸ Захтев за добијање деспотске титуле Вуковић је образлагао речима да ће то пре свега служити јачању антиосманског покрета у јужнословенским земљама, о чему се говори у његовом извештају цару од 18. децембра 1537. године:

*Што се пак тиче мог захтева који сам поднео Вашем величанству да ме учините деспотом Србије, то је било само зато да би се планиране ствари покренуле јачим замахом и да се мало подстакне народ, а кад се планови испуне, Ваше ће величанство моћи да ми одреди награду како буде по нахођењу Ваше доброте и памети. Ја ћу и даље, кад год ми пође за руком, стално извештавати о томе како стоје ствари с нашим пословима преко господина амбасадора.*⁴⁹

Valachia, per condurlo in devotion et servitio di Sua Maesta, tenemo risposta per bocca del ditto messo in nostra grandissima satisfaction, monstrandosi il preffato Signor promptissimo quanto nessun altro di server a quella ad ogni tempo et occasion che intravenir potesse, insieme con tutti altri delle nostre provincie et lingua...“ Уп. Ciorănescu 1940, 17, бр. VIII.

46 *Празнични минеј* 1536–1538, Поговор, л. 432а–433б. Иларион Руварац је сматрао да Вуковићев помен поглавара источних патријаршија, односно његово непомињање српског патријарха, представља сведочанство о тадашњој упражњености српског патријаршијског престола. Уп. Руварац 1888, 7. Ово занимљиво питање привлачило је пажњу разних истраживача: Стојановић 1923, 130; Зеремски, 268; Đurđev, 189. Међутим, прва сведочанства о Вуковићевим везама са неименованим „српским патријархом“ била су позната још од 1886. године (Gayangos 1886, 531–532), а након објављивања Вуковићеве преписке са амбасадором Соријом и царем Карлом постало је очигледно да су ралози непомињања српског патријарха Павла у поговору *Празничног минеја* били сасвим другачије, првенствено политичке природе. Ако је Вуковић био у тајном контакту са српским патријархом, последње што се могло очекивати било је да ту везу објави и разоткрије својим штампаним издањима. Стога је поступио управо супротно, вешто прикривши своје послове са српским патријархом путем уопштеног помена четворице поглавара источних патријаршија.

47 Уп. Cazacu 1992, 524–526.

48 Занимљиво је то што се овај његов захтев појављује управо у време када је на хабзбуршком двору, након раније погибје насловног српског деспота Стефана Бериславића, поново решавано питање о додељивању деспотске титуле неком од истакнутих српских великаша, међу којима се угарски краљ Фердинанд на крају одлучио за војводу Павла Бакића. За додељивање деспотског наслова Павлу Бакићу в. Ивић 1914, 130–132; Ивић 1929, 141.

49 „Quanto alla richiesta feci a Sua Maestà di farmi Despoto della Servia, fu solum per tirar le cose designate a bon effetto et dar bon animo a tutti del paese, che dappoi exequiti i disegni, Sua Maestà mi potrà remunerar sechondo li parerà per sua bonta et prudentia. Io di continuo secondo il successo delle

О потраживању деспотске титуле од Карла V, тадашњег римско-немачког цара,⁵⁰ понешто можемо наслутити из још једног недатираног извештаја који је Лопе де Сорија упутио Карлу V и који је пронађен уз Вуковићево писмо послато цару 13. септембра 1537. године. У њему је царски дипломата навео да му је Дионизио дела Векија доставио меморијал, који је, по свој прилици, садржавао образложење захтева за добијање деспотске титуле и „привилегије за патријарха“. О свему томе Лопе де Сорија пише:

Дионизио дела Векија, стриц онога који одлази и долази султану, дао ми је овај меморијал који се налази уз ово моје писмо и потврдио ми је да лако може освојити тврђаву Скадар, која је у Албанији, и целу ту провинцију уколико Ваше величанство њему да људство (верујем да је тако зато што он има много удела и ужива велики углед у тим крајевима и жарко прижељкује ту привилегију за себе због тога и због онога што садржи наведени меморијал). Ваше величанство ће одлучити у чему ће се састојати његова услуга.⁵¹

Драгоцене сазнања у вези с Вуковићевим амбицијама да званично буде постављен за врховног заповедника ослободилачког покрета на простору под јурисдикцијом „патријарха српског“ црпемо из једног прилога писму које је Вуковић упутио Карлу V 4. октобра 1538. године. У њему он, између осталог, наводи:

Такође шаљем Вашем величанству молбу да ми се уради дозвола и да одобрење да могу обављати послове како доликује не само на подручју Србије већ и на подручју Скадра и у свим земљама и међу свим народима који су привржени нашем патријарху српском и потчињавају се вољи његовој и његових епископа. И да та моја дозвола и моја задужења буду таква да управљају свим другим војницима и вођама, да сви буду под мојом командом, и да ја могу поставити на сва места где то буде потребно своје људе од поверења и за одбрану и за управљање. Свако од њих ће бити добро распоређен према томе колико зна језик, колико може да чува и да наоружа народ, и да ми сви буду покорни и послушни, под претњом да ће пасти у немилост Вашег величанства уколико

cose referirò li negotii mei con il Signor Ambasciator, basando li man et piedi di quella.“ Уп. Ciorănescu 1940, 20, бр. XI.

50 Добро обавештеном Вуковићу свакако је морало бити познато да су право на додељивање титуле српског деспота на себе преузели угарски краљеви. Доступна грађа не пружа одговор на питање о томе да ли се Вуковић овим поводом обраћао и Карловом брату Фердинанду, тадашњем угарском краљу. Поводом Вуковићевог непосредног обраћања цару, међутим, неопходно је напоменути да је Карло био носилац двоструких царских права: с једне стране, био је крунисани римско-немачки цар, док је, с друге, наследио и права која су 1502. године стекли Фердинанд Арагонски и Изабела Кастиљанска, којима је деспот Андрија Палеолог завештао, односно продао права на византијски царски престо у Константинопољу. Уп. Floristán 2004, 449–450. По том основу Вуковићево обраћање цару Карлу, који је током преговора о склапању Свете лиге истицао своја права на Константинопољ, могло би се посматрати и као покушај тог несусеђеног српског деспота да сопствене претензије и тежње ка ослобађању српских земаља уклопи у постојеће оквире Карлове империјалне и источне политике.

51 „Dionisio dela Vechia, tio del que va y viene al Turco, me ha dado la memoria che sera con la presente y me ha certificado che facilmente podra tomar la fortaleza de Escutari che es en Albania y toda aquella provincia si Vostra Maestà le da la gente a pide [e yo creo que lo havia porque tiene mucha parte y credito en aquellas partes y dessea en extremo el privilegio para el y al patir arca che contiene la dicha memoria. Vostra Maestàd determinera lo que fuere su servicio].“ Уп. Cazacu 1992, 526.

*тако не буде. Таква дозвола и такво задужење и све оно што се од мене тражи да обавим часно треба да садржи све неопходно за такав један подухват и да гласи на моје име – Дионизио дела Векија, звани Божидар.*⁵²

И потоњи Вуковићев извештај цару, упућен 2. јануара 1539. године, могао би се протумачити у контексту његовог тражења деспотске титуле јер се у извештају, између осталог, говори о Вуковићевом доласку у земљу уз благослов и подршку Карла V. Решивши да сачека царев долазак у Италију како би искористио прилику да се опет сусретне с њим, Вуковић није пропустио да у писму поново изрази жаљење због одуговлачења с конкретним потезима:

*И пошто видим како време одмиче, решио сам да сачекам долазак Вашег величанства у Италију (што ће ускоро, надам се, бити) како бих одлучио и коначно отпочео свој подухват, иако ме веома жалости што је толико времена изгубљено, и што су толика обећања дата мојим обавештајцима и владарима околних земаља и патријарху. Сви су они у великом ишчекивању мог доласка у земљу уз благослов Вашег величанства, као што сам већ планирао не мислећи ни дању ни ноћу ни о чему другом осим о томе да остварим тај наум на Вашу част и добробит. Већ седам година никако ми није понестало духа, вере, марљивости, нити сам презао од тога да ставим и свој живот у крајњу опасност, трошећи и време и новац да бих служио Вашем величанству и да бих читав наш народ ставио у Вашу милост, све до дана када ће се стећи прилике да се подигне победнички орао у име целе земље помоћу великог духа и немале снаге.*⁵³

А да је, осим добијању деспотске титуле, тежио и обнови националне црквене организације, јасно се види по томе што је од Карла V тражио привилегије за „патријарха Србије“, о чему недвосмислено обавештава писмо које је почетком августа 1538. године Вуковић послао Лопеу де Сорији:

Такође молим Ваше господство да благоизволи подсетити Његово величанство на то да благоизволи потврдити (као што је и у другим

52 „Io adi mando a sua mayesta che me fatia una patentte et comisyone generale de bona e santa vita in bona forma che cometta a tuti tanto in la provincia del duchado de Servia, quantto in el sanzachado de Schutary quali paesi tuti quali paesi tuti quali populi xe sono ala devotion de nostro patriarcho de la Servia et stano a la sua hobedientia et alj sui veschovy. Et che ditta mia patente e comisyon sia et comanda a tuti lj altri capy et soldatti che ne stavano che tuti quasi debiano star al mio comandamento et che jo passa metere per tutti li lochi che sara de bisogno persone che tengo casa et justitia et per custodio et per el governo secundo li lochii dar el caricho a persone che meryta sufittienti in la lingua et chustodir et armae li popullj et che tutty me siano hobedientj sotto la pena et de la disgracia de la sua Majesta et che ditta comessyon se facie solene con tute lle altre cosse che se rechiede et conveniente a tale inprese et prese dichundo il mio nome Dionisio dela Vechia ditto Bosydar.“ Уп. Cazacu 1992, 523, нап. 53.

53 „Et anche, vedento il tempo tanto scorso, ho deliberato d’expectar la venuta de Vostra Maestà in Italia (qual spero sara di breve), per deliberar et expedir finalmente il mio negotio, benche asai me duole dil tempo perso et de la tante promesse fatte ali mei intelligenti et principali del paese insieme con il Patriarcha, quali sono tutti in grandissima expectatione che io venga nel paese con il favor di Vostra Maestà, como gia ho designato, non pensando ne di, ne nocte, in altro excepto di condur queste mie pratiche in honor et beneficio di quella ety certamente da 7 anni in qua mai ho cessato de animo, di fede, de diligentia et di meter la vita ad ogni extremo pericolo con damno di tempo et della robba per far servitio a Vostra Maestà et tirar in suo favor tutta la nostra natione, qual in uno momento quando sara l’ocasion, alzerà l’aquila victrice per tutto il paese con animi et forse non mediocri.“ Уп. Cazacu 1992, 522, нап. 43.

*приликама замољено) привилегију патријарха Србије у облику и на начин како су му је потврђивали цареви и господари у прошлости јер је то веома потребно за успех подухвата...*⁵⁴

Оно, међутим, чему је Вуковић посебно био посвећен јесте идеја о ослобађању Скадра, који је био под османском влашћу још од 1479. године.⁵⁵ О томе колико га је она годинама заокупљала најбоље сведочи писмо које је упутио Карлу 14. септембра 1537. У њему Вуковић каже да оно што највише жели у свом животу јесте да види ту ствар испуњену пре своје смрти јер, ако се смрт испречи, сумња да ће било ко други моћи то „с таквим успехом и лакоћом“ да спроведе.⁵⁶ Уверавајући цара да је наступио прави тренутак јер се царске трупе налазе близу Скадра, а Шпанци су стационирани у Пуљи, Вуковић наводи и број од свега четири хиљаде људи као довољан за остваривање тог подухвата. У наставку писма, како би убедио цара да прихвати његов план за ослобађање Скадра, Вуковић посебно наглашава стратешки значај те тврђаве, из чијег би освајања, по његовом убеђењу, као последица могли проистећи потискивање Турака из Угарске, с једне стране, и потписивање савезништва Светог римског царства с Млетачком републиком, с друге.⁵⁷ Напослетку, сазнавши да је у међувремену Карло V ступио у савез с папом Павлом III и Млетачком републиком, што је, према његовом мишљењу, ишло у прилог спровођењу читавог подухвата, Вуковић је изнео и намеру да план за освајање Скадра пошаље цару по свом поверљивом човеку Доменику де Гастелуу.⁵⁸

Нестрпљив због царског одуговлачења у вези са ослобађањем Скадра, Вуковић је навео и да треба отклонити одређене недоумице у вези са испуњењем „тог светог подвига“. Оне су се првенствено односиле на могућност царског одлагања војног похода за наредну годину. Стога је Вуковић тражио да о томе Карло V писмом обавести „господара Молдавије и патријарха Србије“, како би ови били „умирени и утешени“. Понудио се при томе да им сам однесе царско писмо путујући до Молдавије преко Аустрије и Пољске јер су, како каже „путеви тамо најсигурнији“.⁵⁹

54 „Anchora prega la Signoria Vostra che sia contento de ricordar a Sua Maestà che quella sia contenta de confirmar (como altre volte li e stato suplicato) li privilegij del Patriarchato dela Servja cioe nela forma et modo che oer li Imperadori et signori passadi li e stato confirmado, et questo e molto ne(s) cessario acio che la impresa habbia bon effeto.“ Уп. Cazacu 1992, 520, нап. 27.

55 По избијању млетачко-турског рата (1537) турски Скадар је поново постао главна и непосредна претња за преостале млетачке поседе у зетском приморју (Улцињ, Бар, Будва, Котор). Уп. Станојевић 1960, 93, 95, 96–97, 103–104; Станојевић 1970, 56–61, 63–64; Станојевић 1975, 48–51. Стога не изненађује упорност с којом је добро обавештени Вуковић настојао да се дејства хришћанских снага усмере управо против тог значајног турског упоришта.

56 Cazacu 1992, 524.

57 „Et certifico la Maestà Vostra che il medesimo giorno che lo fecese l'impresa di pigliar ditta forteza, tutti quelli con li quali si teneria il trattato secondo che la Maestà Vostra scrivesi a quelli per persona apostata, tutti se solevarono con bun numero di gente, la qual andaria dovunque fia ordinato a loro de Vostra Maestà, per la quale potria fare molti boni effecti in servizio di quella, et esser causa di recuperar la Ungaria. Et se renda per certo Vostra Maestà che anchor a questi Signori venetiani vegendo seguito un tanto effecto per esser il luogo importantissimo, subito cercariano di confederarsi con Vostra Maestà contra il Turco, per che e certo che chi e signor di quell luogo et maximamente con tale forze quale sono quelle de la Maestà Vostra medessimmamente sarebe padrone de tutte quelle provintie che li sono al intorno, li quali subito che intendessino che quella fortezza fuse in mani de Vostra Maestà, se rivelarian contra el Turco...“ Уп. Cazacu 1992, 524–525.

58 Cazacu 1992, 525–526.

59 Ciorănescu 1940, 21–22, бр. XVI. Вуковићеве обавештајно-дипломатске везе с Молдавијом

На крају, после вишегодишњег неодазивања на Вуковићеве апеле да царске трупе ослободе Скадар, Карло V га је најзад упутио на Андреју Дорију (Andrea Doria), адмирала и врховног команданта поморских снага хришћанске коалиције, што је Вуковић у први мах са одушевљењем прихватио. Надајући се повољном крајњем исходу, Вуковић је, у договору с Лопеом де Соријом, свог синовца Ђованија послао код Дорије, коме је овај детаљно образложио план за ослобађање Скадра.⁶⁰ Но, и поред тога што је, наводно, у почетку показао интересовање за тај подухват, Дорија је, на Вуковићеву жалост, убрзо одустао од похода на Скадар.⁶¹

Колико је Доријино одбијање погодило Вуковића, сазнаје се из писма у којем наводи да га жалости што је толико времена изгубљено и што су толика обећања дата његовим обавештајцима и владарима околних земаља.⁶² Али и поред свега тога, Вуковић није губио наду да ће се сам срести с царем приликом његовог доласка у Италију и да ће му непосредно још једном изложити своје планове.⁶³ Да ли је, међутим, до тог сусрета уопште дошло – није познато. С друге стране, да Вуковићев план о освајању Скадра није наишао на Доријино разумевање, посредно сазнајемо из још једног каснијег писма. Написао га је 17. септембра Дијега Уртадо де Мендоса, књижевник, дипломата и историчар, који је априла 1539. године наследио Лопеа де Сорију на месту шпанског амбасадора у Венецији. Наиме, Де Мендоса у писму наводи да му је конзул Мартин де Зорноза (Martin de Çornoça) говорио о извесном Дионизију дела Векији и освајању Скадра“, тврдећи при томе да је Андреа Дорија одбио да уопште разматра то питање.⁶⁴

У време када је несуђени српски деспот Божидар Вуковић улагао последње напоре у остваривање својих далекосежних планова међународне околности већ су увелико биле измењене. Почетком 1539. године Света лига је запала у озбиљну кризу након што је Млетачка република закључила једнострано примирје с Турском, а додатни заплети у односима између савезника настали су због хабзбуршког одбијања да Млетачкој републици препусти првенство по питању решавања будућности Херцег Новог.⁶⁵ У таквим околностима, када је постало извесно да нове офанзивне акције Свете лиге неће бити предузимане, престала је да постоји и свака реална могућност за остваривање Вуковићевих замисли о освајању Скадра и подизању народног устанка. Такав расплет догађаја по свој прилици је допринео и нарушавању његовог здравља. Не

датирају из претходних година. Уп. Göllner 1981, 661; Миловић 1986, 18.

60 Cazacu 1992, 521–522, нап. 38.

61 „Juxta l'ordine et comandamento di Vostra Maestà che jo dovessi recorrer al Signor Principe Doria per tractar li mei negotij, subito mandai Joane mio nepote da su Signoria a Corphu dove alhora si ritrovava, ma daspoi pervenuto a Castelnovo li dette mie lettere et a bocca li significò apieno il mio concepto. La cosa parse al primo molto grata a su Signoria desiderando che in persona jo fusse stato li presente per haver dato mari ali mei desegnj. Ma dappoi il principe ha proceduto si fredamente in questo negotio chel me pare mutato de opinione monstrando di far poca stima di questa impresa non solamente per la tardança de su risposta (es)sendo state sue lettere circa 50 giorni a comparir, ma anche per non haver mai dato niuno aviso al Signor Ambassador Don Lope circa le cose mie. Il Principe me scrisse che io me dovessi transferir a Brandizo o dove Fusse, ma sendo insert in qual logo jo debba ricorrer...” Уп. Cazacu 1992, 521–522, нап. 38.

62 Cazacu 1992, 522, нап. 43.

63 Cazacu 1992, 522, нап. 43.

64 Cazacu 1992, 522, нап. 43.

65 Станојевић 1960, 98–99; Станојевић 1970, 59–61, 66; Поповић 1973, 195–204; Станојевић 1975, 48–51; Litričin 1975, 107, 114–115; Самарцић 1997а, 185–190; Самарцић 1997б, 211–212; Samardžić 2001, 261–262, 499–500; Cozzi 2007, 66–68.

успевши да спроведе у дело „оно што је највише желео“,⁶⁶ Божидар Вуковић се недуго потом разболео и убрзо умро. А колико је заиста био везан за Скадар и колико се носио мишљу о ослобађању отаџбине, види се свакако и по томе што је у последњем тестаменту, састављеном 6. новембра 1539. године, наложио да његови посмртни остаци буду пренети у цркву Светог Спаса на Скадарском језеру и тамо сахрањени.⁶⁷

*

Судећи према наведеним изворима, извесно је да Божидар Вуковић никада није добио деспотску титулу од римско-немачког цара Карла V,⁶⁸ јер би засигурно у неком од поменутих писама уз своје име навео и њу. Такође, ни у другим званичним документима из Венеције нема помена његове титулатуре, изузев што је, примера ради, у тестаменту из 1534.⁶⁹ године истакао и високу племићку титулу *connte palladin*.⁷⁰ Насупрот томе, у записима у колофонима његових књига из тридесетих година – *Октоиху петогласнику* и *Празничном минеју* – уз име и грб Божидара Вуковића стоји и његова титула војводе, која се, сем на полеђини иконе Нерукотвореног образа,⁷¹ не појављује нигде другде. Остају до даљег отворена и питања о томе да ли се иза звања војводе крије његова званична титула или тежња ка стицању положаја „главнокомандујућег“, као и да ли је уопште ову титулу добио или је она била само искоришћена у сврхе његове репрезентације, намењене пре свега српском народу, али и другим народима на окупираним подручјима југоисточне Европе.

Иако, међутим, Божидар Вуковић није био званично именован за српског деспота, то није омело његовог сина Вићенца да уз своје име – позивајући се на исконструисану слику о оцу и наводни легитимитет стечен наслеђем – наводи и титулу деспота, што, уосталом, није било неуобичајено у култури раног модерног доба.⁷²

66 Cazacu 1992, 524–526.

67 Тадић 1963, 342; Marciani 1972, 353–355.

68 Уп. Ћирковић 2000, 398.

69 Приликом састављања овог тестаментa назначени су место и време његовог настанка – Венеција, фебруар 1533. године. То би, ако се у обзир узме млетачки календар по којем је година почињала 1. марта, значило да је тестамент сачињен у фебруару 1534. године. Уп. Пантић 1974, 49; Пантић 1990, 27; Пантић 1993, 146; Пешикан 1993, 142; Пешикан 1994, 77, 80.

70 Тадић 1963, 341; Marciani 1972, 351–353. Уп. Радновић 1986, 37.

71 Мирковић 1932, 127.

72 Из XVI века, па и из каснијих времена, познато је неколико самозваних деспота, међу којима је посебно занимљив Јаков Хераклид Базилик. Будући да се он у својој генеалогiji позивао на сродство са српским владарима, савременици су га помињали и као деспота Србије – *despotus Rascie*. Он је успео да ступи на престо Молдавије, којом је владао непуне две године (1561–1563). Деспотске претензије јавно је испољио 1558. године, одштампавши у Брашову исконструисану генеалогiju Хераклида. По свој прилици, у састављању генеалогije, која је укључивала Бранковиће, као и у самом штампању, помогао му је „побратим“ Димитрије, кога је укључио у своју генеалогiju и одликовао грбом Хераклида (Ћирковић 1987, 22–24; Ћирковић 2000, 401–403). Иако се у домаћој историографији та личност помиње као Димитрије Србин, реч је заправо о Димитрију Љубавићу, унуку Божидара Горажданина (Cazacu 1995, 187–207). Најзад, ваља поменути и то да је гроф Ђорђе Бранковић, везујући се за Бранковиће, у своју генеалогiju, поред Божидара Вуковића, укључио и Димитрија (Ћирковић 2000, 405). С друге стране, о замршености ових генеалогija, у којима се појављују имена многих познатих личности из националне историје, сведочи и пример Јована Георгија Хераклида; он се, према потреби, представљао као брат, син или синовац Јакова Хераклида. Оно што је за нас посебно значајно јесте податак из 1574. године о томе да Јаков Хераклид наводи како му је Giovanni Vincenzo, „Despoto della Servia“, рођак

Самим тим не изненађује ни генеалошко повезивање Вуковића с Бранковићима,⁷³ будући да је, због промене карактера деспотске титуле током времена,⁷⁴ зарад истицања политичког легитимитета било пожељно указивање на родбинске везе с претходним деспотима.⁷⁵ А пошто је у историјској традицији деспотство код Срба и даље везивано за Бранковиће, то су и сви потоњи претенденти на деспотске титуле своје порекло изводили позивајући се управо на сродство с том српском владарском династијом.⁷⁶ Из тога произлази да је, без обзира на то што је тек Вићенцо Вуковић истакао сродство с Бранковићима у епистоли *Псалтира с последовањем*, ову генеалогiju исконструисао сам Божидар Вуковић.⁷⁷ Поред тога што је доказивање сродства с Бранковићима давало легитимитет тежњама ка добијању деспотске титуле, ово се може закључити и на основу анализе хералдичке структуре Вуковићевог грба. Наиме, како је описано у самом концепту доделе племићке титуле, доњи део Вуковићевог грба сачињавала је представа пропетог лава,⁷⁸ преузета, наводно, с његовог првобитног породичног грба, док је горњи део, с приказом орла раширених крила, представљао надоградњу добијену од царске канцеларије.⁷⁹ Упркос томе што је порекло мотива с пропетим лавом најчешће довођено у везу с Венецијом, управо он указује на генеалошко повезивање с династијом

(Hassiotis 1983, 87; Ћирковић 2000, 403).

73 У оквирима националне историографије овим поводом су већ постављана питања о томе да ли је доиста постојала некаква веза између Вуковића и Бранковића или, уколико је реч о конструкцији, ко ју је сачинио – Божидар или Вићенцо. Уп. Новаковић 1887, 210. Иларион Руварац није веровао у постојање стварних родбинских веза, што се види из његовог односа према Вићенцовој посланици, коју је назвао *морском*. Уп. Руварац 1896, 12–13. Поред тога, у историографији је давно исказана претпоставка да се помен *Вука деспота* односи на Вука Бранковића, иако он није био деспот, док је поводом *Бранка Вуковића* претпостављено да је на том месту дошло до обртања, што би опет указивало на Вука Бранковића (Новаковић 1887, 210).

74 Деспотска титула, установљена у Византији, с временом је променила карактер. Док је у Византији додељивана царским сродницима, код српских деспота у Угарској биле су пресудне везе с претходним деспотима. Уп. Ћирковић 2000, 395–406.

75 Ћирковић 2000, 399.

76 Ћирковић 2000, 399.

77 Szasz 1995, 188. У време када је Божидар Вуковић од цара Карла затражио достојанство српског деспота (1537), династија Бранковић још није била у потпуности изумрла, пошто су тада биле живе све кћерке деспота Јована Бранковића, од којих су две биле удате за владаре румунских кнежевина. Милица Деспина је била удата за влашког војводу Нагоја Бесарабу (1512–1521), у то време већ покојног, док је Јелена била удата за тадашњег молдавског војводу Петра Рареша (1527–1538, 1541–1546). Поводом историографских недоумица о пореклу Милице Деспине в. Nicolescu 1969, 95–117.

78 На то да је, наводно, Вуковић и раније имао свој грб с мотивом пропетог лава указује и концепт одлуке канцеларије Карла V од фебруара 1533. године, којом се Божидар Вуковић, то јест „Dionisius dela Vechia“, проглашава племићем Светог римског царства. Приликом описа новостеченог Вуковићевог грба, између осталог, наведено је: „Штит је, наиме, по ширини подељен на два дела, од којих се у оном доњем налази ваш традиционални грб у белом пољу или пак оном боје сребра, с представом лава који се пропиње у црвеној нијанси између две траке, исто тако црвене боје, од којих се једна спушта с десне на леву страну, а друга, такође црвене боје, опасује цело поље“. Занимљиво је и то што је у овом документу поменути извесни Мартин Лупи (Вуковић) као лице које је такође одликовано: „Својом сопственом одлуком ми те одликујемо орденом Свете латеранске палате, као у случају Мартина Лупија“ (Миловић 1986, 14). Постоје мишљења да је можда реч о Вуковићевом старијем сроднику или претку, али је на основу концепта одлуке о додели племићке титуле тешко поуздано утврдити у каквим је родбинским везама наведени Мартин Лупи био с Божидаром Вуковићем (Пешикан 1994, 80–81). О грбу Бранковића в. Спасић, Палавестра, Мрђеновић 1991; за општи преглед мотива лава у хералдици в. Ацовић 2008, 161–175. 79 Миловић 1986, 14–15.

Бранковић, будући да је овај мотив чинио основу грба те српске владарске породице, док је орао с раширеним крилима био одраз идеје о протекторату Римско-немачког царства. Да ли је, међутим, Божидар Вуковић у потпуности измислио своје сродство са Бранковићима или је имао неких основа за то – тешко је поуздано рећи. С друге стране, ако је имао икаквих основа, поставља се и питање о томе преко које се личности из породице Бранковић Вуковићи повезују са овом српском владарском породицом.⁸⁰ Да ли би то могао бити Вук Бранковић или његов син Ђурађ, који је у оновременим изворима био познат под патронимом Вуковић, а који је тек касније у историографији именован као Бранковић? У том случају и придевак од *Ђурића*, који је такође патронимичког карактера,⁸¹ могао би упућивати на ову везу, као и чињеница да је Ђурађ Бранковић једно време владао и Зетом.⁸² С тим у вези треба поменути и потоње родослове и летописе,⁸³ као и позније списе, попут *Хроника*, у којима се гроф Ђорђе Бранковић представљао као личност која припада огранку породице Вуковић из Подгорице.⁸⁴ На то да је и сам гроф Георгије Бранковић у својој генеалогiji истицао сродство с Божидаром Вуковићем могла би указивати и хералдичка структура његовог грба,⁸⁵ ослоњена у највећој мери на грб Божидара Вуковића. У прилог овој вези говори и податак да је на једном Вуковићевом *Октоиху* гроф Ђорђе Бранковић записао: „от книг Георгија Бранковића Подгоричанина“.⁸⁶ Најзад, на крају се намеће и питање о томе да ли је у овом случају и сам Божидар вешто искористио своје презиме Вуковић,⁸⁷ које се, колико је засад познато, први пут појављује већ 1519. и 1520. године у његовим првим издањима богослужбених књига (*Служабнику*, *Псалтиру с последовањем* и *Молитвенику – Зборнику за путнике*).

Ако се све то сада остави по страни, и репродуковање грба у *Октоиху петогласнику* и *Псалтиру с последовањем* треба сагледати у контексту Вуковићевих политичких претензија током тридесетих година XVI столећа. Сасвим је јасно да појава грба у књигама намењеним култу није отелотворавала хришћанске идеале побожности и скромности, који су најчешће истицани у колофонима, нити је то био само пуки вид ликовно-графичког украса.⁸⁸ Ово је првенствено био један од облика Вуковићеве репрезентације, сагледане у светлу његових политичких амбиција. Тако је Вуковић, користећи вербално-визуелне наративе, садејством текста и слике настојао да репрезентује свој високи друштвени и политички положај. Грбом је истицао владарско право, чији је легитимитет почивао, с једне стране, на наводном сродству с Бранковићима и, с друге, на потврђивању племићке титуле од римско-немачког цара.

Репродуковање породичног грба на почетку литургијских ћирилских књига штампаних у јеку Вуковићевог обавештајног и политичког ангажмана представљало је уједно и одраз његових захтева да од Карла V добије деспотску титулу.⁸⁹ Идеју о себи као о легитимном предводнику и обновитељу српске државе под протекторатом римско-

80 У вези с овим питањима в. Лазић 2017 (у штампи).

81 Радуновић 1986, 32.

82 Искрпно о Ђурићу Бранковићу: Спремић 1999.

83 О родословима и летописима сагледаним у контексту политичких и друштвених околности у којима су настали: Васиљевић 2015, 95–117.

84 О потоњим генеалошким конструкцијама Ђорђа Бранковића в. Руварац 1896, 11–15; Рејеп 2007, 451–462.

85 Ацовић 2008, 284, 290, нап. 700.

86 Руварац 1896, 13; Медаковић 1958, 49.

87 Поводом Вуковићевог презимена в. Радуновић 1986, 31–32; За тешкоће које настају приликом генеалошких истраживања због учесталости презимена Вуковић в. Рудић 2006, 95–96, 120–123.

88 Лазић 2013, 77.

89 Ciorănescu 1940, 20, бр. XI.

немачког цара Вуковић је исказивао вербално-визуелним језиком угледајући се на Ђурђа Црнојевића. Тиме је, представљајући се као Црнојевићев легитимни настављач, истицао, између осталог, и идеју континуитета. Најзад, најбољи показатељ тога колико је Вуковићу било стало до сопствене репрезентације и уобличавања меморије недвосмислено потврђује хералдички мотив са иконе Нерукотвореног образа из Народног музеја у Београду.⁹⁰ Наиме, по добијању племићке титуле од Карла V⁹¹ Вуковић је наложио да се на полеђину те иконе утисне његов породични грб,⁹² који се од оног репродукованог у *Октоиху Петогласнику* и *Празничном минеју* разликује само по томе што је на месту венца од ловоровог лишћа исписан текст: † БЕЛЕГЪ КОЕКОДЕ БОЖИДАРА † IMP. CAES. CAROLVS V.⁹³

*

Ограниченост доступних литерарних и историјских извора, уз њихово некритичко тумачење, довела је до стварања једностране слике о Божидару Вуковићу као штампару, која је, и поред каснијих допуна, дуго истрајавала у оквирима националне историографије. Захваљујући, међутим, публикованим али у нашој средини мање познатим изворима из архива у Симанкасу, можемо Божидара Вуковића да сагледамо из сасвим другачије перспективе и да осветлимо друге аспекте његове личности. Ови извори јасно показују да он није био само штампар, односно власник најважније српске штампарије у којој су публиковане црквене књиге, него да је имао далеко значајнију друштвену и политичку улогу. Већ сама чињеница да је познавао поједине најважније оновремене политичке и историјске личности, оне које су креирале тадашњу геополитичку слику света, или да је водио преписку с неким од њих – најбоље говори у прилог томе. Треба имати у виду и то да он у замршеним политичким играма свог доба није стајао по страни, већ да је био њихов активни учесник.

Наравно, иако поменути извори значајно осветљавају личност Божидара Вуковића, они свакако неће исцрпсти сазнања о њему, нити ће донети коначне одговоре на многа питања која се у међувремену отварају. Међу њима у првом реду јесу и она која се тичу Вуковићевог односа према званичницима Османског царства,⁹⁴ а посебно Млетачке републике,⁹⁵ међу чијим је првацима остао у доброј успомени, о чему сведочи одлука од 25. августа 1546. године, у којој је изричито поменут „покојни највернији наш“ Божидар Вуковић („quondam fidelissimo nostro Dionisio dalla Vecchia“).⁹⁶

90 Лазић 2013, 58–59; Борозан 2015, 153–161.

91 Миловић 1986, 13–26.

92 Лазић 2013, 77–78; Борозан 2015, 153–161.

93 Сковран 1977, 80.

94 Cazacu 1992, 511–528.

95 У светлу Вуковићеве обавештајне делатности и непосредне сарадње с хабзбуршким двором намеће се и питање о његовом односу према млетачким државним властима, које су, по правилу, биле веома добро обавештене (Preto 2010, 119). Ловорка Чоралић, велики понавалац грађе из млетачких архива, указала је 2004. године на значај Вуковићеве улоге у животу грчке заједнице у Венецији, најавивши тим поводом подробније излагање у будућим радовима. Уп. Ćoralić 2004, 23, нап. 45. То, међутим, није остварено. Уп. Ćoralić 2010, 75.

96 Marciani 1972, 356; Милошевић 1986, 294.

Публиковани извори

Празнични минеј (1536–1538): *Празнични минеј*, Венеција, 11. јуна 1536 – 19. јануара 1538.

Псалтир с последовањем (1519–1520): *Псалтир с последовањем*, Венеција, 7. априла 1519–12. октобра 1520.

Ивић, Алекса (1910а): *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа*. први део: од 1527 до 1600 године. у: Зборник историјских докумената III. Нови Сад: Матица српска.

Костић, Петар (1922): *Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској*. Споменик СКА 56. Сремски Карловци, 32–39.

Marciani, Corrado (1972): *I Vukovic tipografi-librai Slavi a Venecia nel XVI secolo*. *Economia e Storia* 19/3, Milano: Giuffrè, 342–362.

Maxim, Mihai (1981): *Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*. *Revue des études sud-est européennes* 19/4. Bucurest: Institut d'études sud-est européennes, 653–671.

Миловић, Јевто М (1986): *Додјелјивање племићке титуле и грба Божидару Вуковићу и његовим потомцима од стране шпанског краља и римско-њемачког цара Карла V (1500–1558)*. у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 13–26.

Милошевић, Милош (1986): *Нови извори которског, ватиканског и млетачког архива о дјелатности Вуковића, штампара и књижара XVI вијека*. у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 215–333.

Тадих, Јорјо (1963): *Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века*. Зборник Филозофског факултета VII–1. Београд: Филозофски факултет, 337–360.

Tinto, Alberto (1973): *Per una storia della tipografia orientale a Roma nell'eta della Controriforma*. *Accademie e Biblioteche d'Italia* 41/4–5, Roma: Palombi, 280–303.

Фејић, Ненад (1988): *Извештаји шпанских амбасадора у Млецима о рату Свете лиге (1537–1540)*. Историјски часопис XXXIV 1987. Београд: Историјски институт, 87–96.

Gayangos, Pascual de (1886): *Calendar of Letters, Despatches, and State Papers Relating to the Negotiations Between England and Spain Preserved in the Archives at Simancas and Elsewhere* V/1. London: Public Record Office.

Gayangos, Pascual de (1890): *Calendar of Letters, Despatches, and State Papers Relating to the Negotiations Between England and Spain Preserved in the Archives at Simancas and Elsewhere* VI/1. London: Public Record Office.

Cazacu, Matei (1992): *Projects et intrigues à la Cour de Soliman (1530–1540)*. Soliman le Magnifique et son temps. Paris: Le documentation française, 511–528.

Ciorănescu, Alexandru (1940): *Documente privatoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, București: Academia Româna.

Литература

- Ацовић, Драгомир М. (2008): *Хералдика и Срби*. Београд: Завод за уџбенике.
- Борозан, Игор (2015): *Икона Нерукописаног образа и представљање вишеслојног идентитета Божидара Вуковића*. Зограф 39. Београд: Институт за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, 153–161.
- Васиљевић, Марија (2015): *Настанак српских родослова и летописа као последица политичких и друштвених промена*. Иницијал 3. Београд: Центар за напредне средњовековне студије, 95–117.
- Göllner, Carl (1981): *Erwägungen zur Aussenpolitik des Kaisers Karl V.* Revue roumaine d'histoire 20/4. Bucarest: Académie Roumaine, 657–665.
- Gleason, Elisabeth G. (2000): *Confronting New Realities: Venice and the Peace of Bologna, 1530*, у: *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797*. Baltimore: JHU Press, 168–184.
- Грозданов, Цветан (1994): *Охридски архиепископ Прохор и његова делатност*. Зборник Матице српске за ликовне уметности 27–28 (1991–1992). Нови Сад 1994: Матица српска, 271–287.
- Дабих, Војин С. (2006): *Вуковић, Божидар (Dionisio della Vecchia)*. у: *Српски биографски речник 2*. Нови Сад: Матица српска, 442–444.
- Dobrowsky, Josephus (1822): *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae: Antonii Schmid.
- Đurdev, Branislav (1970): *Odnos između Ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja Pečke patrijaršije (1557)*. Radovi ANUBiH 38. Odjeljenje društvenih nauka 13, Sarajevo: ANUBiH, 185–209.
- Зеремски, Иларион (1930): *Српска црква под Охридском архиепископијом*. Гласник: Службени лист Српске православне патријаршије 11. Сремски Карловци, 168–170, 187–189, 203–205, 219–222, 263–269.
- Ibarra y Rodriguez, Eduardo (1931): Guillermo Arsenio de Izaga, *Catálogo de los documentos del archivo de Lope de Soria, embajador del emperador Carlos V.* Boletín de la Real Academia de la Historia 98. Madrid: Real Academia de la Historia, 363–416.
- Ивић, Алекса (1910b): *Из историје Срба у Угарској*. Летопис Матице српске 86/261. Нови Сад: Матица српска, 51–69.
- Ивић, Алекса (1914): *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*. Загреб: Привредникова књижара и штампарија.
- Ивић, Алекса (1929): *Историја Срба у Војводини*. Нови Сад: Матица српска.
- Iorga, Nicolae (1940): *Relations hispano-roumaines au XVI-e siècle*. Revue historique du sud-est européen 17/7–9. Bucarest: Institut d'études sur le sud-est européen, 230–236.
- Martin, John Jeffries (2007): *The Venetian Territorial State: Constructing Boundaries in the Shadow of Spain*. у: *Spain in Italy: Politics, Society, and Religion 1500–1700*. Leiden-Boston: Brill, 227–248.
- Karbić, Marija (2006): *Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije*. Povijesni prilozi 31. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 71–85.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan (1851): *Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. Vjeka*. Arkiv za povestnicu jugoslavensku 1. Zagreb: Društvo za jugoslavensku povestnicu i starine, 121–155.

Лазих, Мирослав (2013): *Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божидара Вуковића*. Археографски прилози 35. Београд: Народна библиотека Србије, 49–101.

Лазих, Мирослав (2017): *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије: идентитет и креирање псеудонима у култури раног модерног доба*. у: Зборник Димитрија Богдановића (у штампи)

Litrićin, Jovan (1975): *Dubrovnik u vreme rata prve Svete lige (1538-1540)*. Vojnoistorijski glasnik 26/3. Beograd: Vojnoistorijski institut, 83–129.

Llorente, Henar Pizzaro (2001): *Un embajador de Carlos V en Italia: don Lope de Soria (1528–1532)*. у: Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa 1530–1558. vol. 4. Madrid: Sociedad Estatal para la Accion Cultural Exterior, 119–155.

Маринковић, Боровоје (1989): *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа*. књ. 2. Цетиње: Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“.

Медаковић, Дејан (1958): *Графика српских штампаних књига XV–XVII века*. Београд: Научно дело.

Мирковић, Лазар (1939): *Икона са записом Божидара Вуковића*. Старијар III/7 (1932). Београд: Српско археолошко друштво, 127.

Nicolescu, Corina (1969): *Princesses Serbes sur le trône des Principautés Roumanies*. Зборник за ликовне уметности 5. Нови Сад: Матица српска, 95–117.

Новаковић, Стојан (1887): *Псалтир и епистола Виценца Вуковића од 1546 године*. Годишњица Николе Чупића 9. Београд: Чупићева задужбина, 200–213.

Обрадовић Досіеј (1803): *Етика или философія наравоучителна по свстеми г. профессора Соави*. У Венецији.

Палавестра, Александар (2010): *Илирски грбовници и други хералдички радови*. Београд: Завод за уџбенике, 53–110.

Пантић, Мирослав (1974): *Старе српске штампарије у Црној Гори и Венецији у XV и XVI веку*. Споменица посвећена 130-годишњици живота и рада Библиотеке Српске академије наука и уметности. Београд: Српска академија наука и уметности, 43–52.

Пантић, Мирослав (1990): *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*. Београд: Српска књижевна задруга.

Пантић, Мирослав (1993): *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске*. у: *Историја српског народа* III–2, Београд: Српска књижевна задруга, 135–255.

Пешикан, Митар (1993): *Уз монографију „Пет векова српског штампарства“*. Наш језик 29/3–4. Београд: Српска академија наука и уметности, 131–154.

Пешикан, Митар (1994): *Лексикон српскословенског штампарства*. у: *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, Београд: Српска академија наука и уметности, 75–218.

Поповић, Тома (1973): *Турска и Дубровник у XVI веку*. Београд: Српска књижевна задруга.

Preto, Paolo (2010): *I servizi segreti di Venezia: Spionaggio e contraspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano: Il Saggiatore.

Радоичић, Милош (1857): *Најстарије штампарије у Србскомъ народу*. Подунавка II, 30–34, Земун, 247–249.

Радуновић, Ристо В. (1986): *О именима војводе Божидара Вуковића Подгоричанина*. у: *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 27–40.

Ређеп, Јелка (2007): *Сремски Бранковићи и "Хронике" грофа Ђорђа Бранковића*. у: Срем кроз векове. Београд: Вукова задужбина, 451–462.

Руварац, Иларион (1888): *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III. (1557–1690.)*, Задар.

Руварац, Иларион (1896): *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној Великој сеоби српског народа*. Београд: Српска краљевска академија.

Рудић, Срђан (2006): *Властела Илирског гробовника*. Београд: Историјски институт.

Самарџић, Никола (1997а): *Шпанци у Новом (1538–1539)*. Зборник за историју Босне и Херцеговине 2. Београд: Српска академија наука и уметности, 173–196.

Самарџић, Никола (1997б): *Карло V и Турци*. у: *Ислам, Балкан и велике силе (XIV–XX век)*. Београд: Историјски институт, 205–218.

Samardžić, Nikola (2001): *Karlo V*. Београд: Službeni list.

Самарџић, Радован (1993а): *Срби у ратовима Турске до 1683*. у: *Историја српског народа*, III–I. Београд: Српска књижевна задруга, 115–424.

Самарџић, Радован (1993б): *Српска православна црква у XVI и XVII веку*. у: *Историја српског народа* III–2. Београд: Српска књижевна задруга, 5–102.

Servantie, Alain (2005): *L'Information de Charles Quint sur les Turcs, ou les éléments pour décider de la guerre ou de la paix: du rêve de croisade aux réalités*. у: *L'Empire ottoman dans l'Europe de la Renaissance*. Leuven University Press, 249–295.

Setton, Kenneth M. (1984): *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, vol. 3. Philadelphia: American Philosophical Society.

Синдик, Надежда (1996): *Издавачи, штампари, преписивачи*. Цетиње: Обод.

Сковран, Аника (1977): *Војвода Божидар Вуковић – Dionisio della Vechia, гасталд Братства св. Ђорђа грчког у Венецији*. Зограф 7. Београд: Институт за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, 78–85.

Спасић Душан, Палавестра Александар, Мрђеновић Душан (1991): *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*. Београд: Бата 1991.

Спремић, Момчило (1999): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд: Српска књижевна задруга.

Спремић, Момчило (2014): *Србија и Венеција (VI–XVI век)*. Београд: Службени гласник.

Станојевић, Глигор (1960): *Далмација и црногорско приморје у вријеме млетачко-турског рата 1537–1539. године*. Историјски гласник 13/3–4, Београд: Орган Историјског друштва Србије, 87–112.

Станојевић, Глигор (1970): *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*. Београд: Историјски институт.

Станојевић, Глигор (1975): *Црна Гора у XVI вијеку*. у: *Историја Црне Горе*, III–1. Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1–88.

Стојановић, Љубомир (1902): *Старе српске штампарије*, Српски књижевни гласник 7. Београд, 189–196, 282–289, 366–372, 444–458.

Стојановић, Љубомир (1923): *Српска Црква у међувремену од патријарха Арсенија II. до Макарија (око 1459–63 до 1557 г.)*. Глас СКА 106. Сремски Карловци, 113–131.

Schaffarik, Paul Joseph (1829): *Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher, welche vom Ende des funfzehnten bis zum Anfange des siebzehten Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Walachien und Siebenbürgen in Druck erchiene sind*. Jahrbücher der Literatur. Bd. 48, Anzeige-Blat für Wissenschaft und Kunst, Wien, 1–35.

Ћирковић, Сима (1987): *Срби и рани протестантизам*. Зборник Матице српске за историју 36. Нови Сад: Матица српска, 7–25.

Ćirković, Sima (1992): *I Serbi nel Medioevo*. Milano: Jaca Book

Ћирковић, Сима (1995): *Срби у средњем веку*. Београд: Војноиздавачки завод.

Ћирковић, Сима (1996): *Ћирилично штампарство и култура балканских Словена*. у: Пет вјекова Октоиха. Подгорица: Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу, 15–32.

Ћирковић, Сима (1999а): *Уходе*. у: Лексикон српског средњег века. Београд: Knowledge, 762–763.

Ћирковић, Сима (1999b): *Штампарство*. у: Лексикон српског средњег века. Београд: Knowledge, 825–827.

Ћирковић, Сима (2000): *Поствизантијски деспоти*. Зборник радова Византолошког института XXXVIII (1999–2000). Београд: Византолошки институт, 395–406.

Ћирковић, Сима М (2004а): *Срби међу европским народима*. Београд: Equilibrium.

Ćirković, Sima М (2004b): *The Serbs*. Blackwell Publishing.

Floristán, José М (2004): *El imperador y la herencia política bizantina (1519-1558)*. у: Bizancio y la península ibérica. Madrid: CSIC Press, 449–496.

Hassiotis, Ioannis (1983): *George Heracleus Basilicos, a Greek Pretender to a Balkan Principality*. Балканика 13–14 (1982–1983). Београд: Балканолошки институт, 85–96.

Cazacu, Matei (1995): *Dimitrije Ljubavić (c. 1519–1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-est au XVIe siècle. Nouvelles contributions*. Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol 32. Iasi, 187–207.

Ciocan, Radica (1945): *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol-Quintul*. București.

Ciorănescu, Alexandru (1936): *Petru Rareș și politica orientala a lui Caol Quintul*. Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice III/17 (1935–1936). București, 241–256.

Cozzi, Gaetano (2007): *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*. Povijest Venecije II. Zagreb: Antibarbarus, 19–236.

Čoralić, Lovorka (2004): *Tragom crnogorskih iseljenika u Mlecima (XV–XVII st.)*. Историјски записи 77/1–4. Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 7–44.

Čoralić, Lovorka (2010): *Iseljenici iz Zete u Mlecima (XV–XVII stoljeće): Prilog poznavanju crnogorsko-mletačkih veza u prošlosti*. Историјски записи 83/1. Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 73–99.

Шулетић, Небојша С. (2011): *Српска црква после 1459. године: О интеграцији српског клера у турски фискални систем*. у: Пад Српске деспотовине 1459. године. Научни скупови САНУ 134. Београд: Српска академија наука и уметности, 332–349.

BOŽIDAR VUKOVIĆ BETWEEN HISTORICAL REALITY AND IMAGINARY CONSTRUCTS: FROM PRINTER TO DESPOT OF SERBIA

Serbian historiography traditionally placed Božidar Vuković (alias Dionisio della Vecchia, died 1539) in the context of cultural and socio-economic history, while his activities in other fields (politics, secret diplomacy, intelligence and military affairs) were only recently subjected to necessary analyses, and recognized as exceptionally important and relevant. Before that, Vuković was mainly viewed as the founder of the famous Serbian Cyrillic printing workshop in Venice, a successful international merchant and a prominent leader of the local Eastern Orthodox community, composed of ethnic Greeks and Serbs living in the capital of the Venetian Republic. The gradual discovery and publication of various sources, mainly from Simancas and some other archives (Venice, Vatican), has provided new insights into the world of early 16th century Serbian diaspora in “Western Lands” (Западне стране), placing Božidar Vuković at the very center of an intelligence network that operated between Venice and Constantinople in service of the Holy Roman Emperor Charles V, who granted him a noble title in 1533 after Vuković came to Bologna and bowed before the Emperor. The same sources offered new answers to some old questions raised in historiography about some well-known claims of Božidar’s son Vincenzo Vuković, who used to refer to his late father as the former „Despot of Serbia“ and military "commander-in-chief of Serbian and Macedonian lands". This imaginary construct had no basis in reality, as was shown by credible sources. Correspondence between Božidar Vuković and Lope de Soria, the imperial ambassador to Venice, provides detailed and complex information about Božidar’s activities in the service of the Habsburg court. Among other things, the same sources reveal that Vuković played a leading role in the accession of the princes of Wallachia and Moldavia to the anti-Ottoman alliance. The same correspondence attests to his own aspirations and ambitions. Political plans of Božidar Vuković reached their peak at the time of the War of the Holy League against the Ottoman Empire (1538-1540). He strove to liberate Serbian lands from Ottoman rule and to this end requested from Charles V the title of the Despot of Serbia. Vuković’s other intentions included a plan to secure the restauration of the Serbian Patriarchate of Peć, and also to capture the city of Skadar, whose conquest was to be the first step in a wide liberation movement in the hinterlands of Southeastern Europe. Unfortunately, due to various historical developments, very few of his plans came to fruition and archival evidence suggests that Vuković never officially received the title of Despot.

